

**Emir O. Filipović, Kotromanići.
Stvaranje i oblikovanje dinastičkog
identiteta u srednjovjekovnoj Bosni,
Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu,
2022, 220 stranica**

Prošlost srednjovjekovne Bosne može nam se činiti udaljenom i nejasnom, gotovo mističnom ili zamagljenom. Rodbinski odnosi unutar vladarske kuće Kotromanića, simbola srednjovjekovne Bosne *per se*, i povremeni prevrati na prijestolju zbog „frakcija” unutar roda mogli bi nagnati da se zaključiti kako u srednjovjekovnoj Bosni nije bilo sklada i političkoga reda. Međutim, već kratkim pogledom na taj „nered” na prijestolju ustanovilo bi se da je kruna uvijek ostajala unutar istoga roda. Potonja je teza uvertira u studiju bosanskohercegovačkoga medievista i nastavnika na Filozofskom fakultetu u Sarajevu Emira O. Filipovića pod naslovom *Kotromanići. Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni*. Knjiga je objavljena u Sarajevu 2022. godine. Proširena je to verzija članka objavljenog 2019. u časopisu koji izdaje Leibnizov institut za istočnoeuropske i jugoistočnoeuropske studije u Regensburgu, kako je sam Filipović zabilježio u *Predgovoru* (9-11). U *Uvodu* (13-18) istaknuo je da se knjiga ne bavi rodbinskim odnosima Kotromanića, već „načinom na koji su oni stvarali svijest o sebi”, a polazeći od premise da je dinastija politički i društveni konstrukt u stalnosti mijene. Na tom su konstrukt radili bosanski banovi i kraljevi od vremena ekonomske i teritorijalne ekspanzije Bosne – prve polovine 14. stoljeća. Studija je podijeljena na pet poglavlja nakon kojih slijede zaključak i prilozi – osam uputa dubrovačkim poslanicima koji su odlazili bosanskim kraljevima i vlasteli te dva pisma dubrovačke vlade Tvrtku II., a sve iz fonda Lettere e Commissioni di Levante iz Državnoga arhiva u Dubrovniku (123-170), zatim opširan popis izvora i literature (201-216) te crtica o autoru (217-220).

Započinjući prvo poglavlje, *Dinastičko ime Kotromanić u pisanim izvorima* (19-32), Filipović piše da spomen vladarskoga imena Kotromanića nalazimo relativno kasno, i to u jednoj uputi dubrovačke vlade poslanicima Hrvoju Vukčiću iz 1403. U njoj je navedeno da se ti isti poslanici trebaju dodvoriti adresantu izričući da vjeruju da među Kotromanićima postoje bolji kandidati za prijestolje od kralja Ostoje (*recordemo che sono de li Chotromanichi de meliori et plu discretii de Hostoya*, stoji u autorovu transkriptu upute u *Prilogu 1*). „Dobro upućeni susjedi” mogli su upotrebljavati obiteljsko ime – premda su se sami Kotromanići pragmatično titulirali i legitimirali patronimima – ali njegovo kasno spominjanje uklapa se u vremenske okvire, zaključuje Filipović, kad su vladari morali inzistirati na svojoj obiteljskoj predodređenosti za nošenje krune, kad su štoviše morali stvarati samosvijest da bi se obranili od naleta vlastitih velikaša. *Razvoj vladarskog roda, krvne veze i pitanje nasljeđivanja* (33-53) naslov je drugoga poglavlja, u kojemu je autor ustanovio da nije postojala povlaštena loza unutar roda Kotromanića koja je vladala Bosnom, nego najboljega kandidata za prijestolje odabire bosanska vlastela, ali taj je uvijek Kotromanić. Polazeći od komparativnih primjera iz ranoga i razvijenoga srednjovjekovlja u Poljskoj, Češkoj i Ugarskoj, Filipović je zaključio da se načela nasljeđivanja po primogenituri nisu ustalila u Bosni ni u 15. stoljeću, iako se „relativna stabilnost” može primijetiti u 14. stoljeću.

Legitimiranje vlasti na temelju pozivanja na pretke obilježje je Kotromanića još od 1233. i banovanja Mateja Ninoslava. U drugom poglavlju, *Politički programi, stari rodoslovi, „roditelji i praroditelji”* (55-73), autor analizira načine kako su Kotromanići konstruirali svoje pravo na krunu pozivajući se na svoje prethodnike, a čini se da je u tome najuspješniji bio Tvrtko I., koji je pravo na vladavinu pronašao i u „dinastiji svetog korijena” jer je po ženskoj liniji bio praunuk

Stefana IV. Dragutina te je na određeni način, piše Filipović, učinio „institucionalni prijenos kraljevstva iz Srbije u Bosnu”, dočim je bosanska kancelarija preuzela biblijske metaforičke izraze karakteristične upravo za povelje Nemanjića. Ne zaboravimo da je Tvrtko II. po majci bio unuk Jurja II. Šubića. Premda su slavni „roditelji i praroditelji” ostali način legitimiranja, od vremena Tvrtka II. postalo je jasno da su Srbija i Bosna dva odvojena politička entiteta, pa je distanciranje od Nemanjića, ističe Filipović, utjecalo na početak poimanja Kotromanića kao dostojne, punopravne i sebi svojstvene dinastije. Ta je vladarska kuća morala odlučiti koliko će daleko otići u prošlost da bi oblikovala pripovijest o kakvu heroju koji bi mogao ponijeti ulogu iskonskoga „praroditelja”. Na početku poglavlja *Izmišljanje predaka? Stvaranje priče o porijeklu Kotromanića* (75-100) autor analizira dubrovačku uputu svojim poslanicima u kojoj stoji da poslanici trebaju podsjetiti Tvrtka II. da dobri odnosi između rusaga bosanskog i grada sv. Vlaha traju od vremena izvjesnoga Kotrumana Gota koji je stigao iz Ugarske (... *cominzare a narare Cotrumano Gotto, dal qual a auuto origine e principio li realni de Bosna, il qual venuto de Hungaria et intrato in Bosna...*, transkribira autor uputu u *Prilogu* 9). Zaključuje da takvu priču poslanici nisu mogli tek tako „podvaliti” kralju, odnosno ističe da su sami Kotromanići morali „znati” svoj *originem*, koji su čuvali i na njemu inzistirali. Umješno domišljanje o tome Kotrumanu nastavili su i stari dubrovački pisci (Resti, Luccari, Orbini) i neki moderni historiografi, a napose publicisti. Filipović u cijeloj fantastičnoj pripovijesti vidi obrise teorije *Stammesbildung* njemačkoga medievista Reinharda Wenskusa. Prisjećanje na kakav mitski događaj služilo je oblikovanju dinastičkoga sepstva koje je pred ostalim europskim vladarskim i velikaškim obiteljima trebalo stajati jednakopravno i podudarno.

U posljednjem poglavlju, *Vizualni elementi u konstrukciji dinastičkog identiteta* (101-

118), autor se osvrće na raznolike simbole koje su Kotromanići odabirali u svrhu reprezentacije sepstva. To su prije svega grbovi, a zanimljivo je kolebanje oko odabira sveca zaštitnika – to je uvijek Grgur, ali povremeno Grgur Nazijanski, Grgur Veliki ili na kraju Grgur Čudotvorac. Potonji je vjerojatno trebao biti već na prvom kovanom novcu, ali zamijenio ga je Grgur Nazijanski zbog pomutnje. Filipović raspravlja i o pokušajima Tvrtka I. da u Milima stvori kult oko groba svojega strica bana Stjepana II., no dolaskom Ostoje na prijestolje sveto mjesto koje je „jačalo i održavalo mitologiju kraljevstva” postao je Bobovac kao kraljevski mauzolej – skriven od očiju svijeta, ali sakrosanktan u svojoj biti.

U *Zaključku* (119-121) Filipović rezimira teze iz prethodnih poglavlja ističući da su Kotromanići težili izgradnji slike o sebi posežući za domišljanjem o slavnom pretku, ali itekako svjesni postojećega kolektivnog biljega, akumuliranog trajanjem njihove stoljetne vlasti, koji su drugima željeli predstaviti prikladnim simbolima – legendama i vizualnim prikazima. Konačno, identitet Kotromanića nije bio ni etnički ni nacionalni, već isključivo „dinastički, plemićki i kraljevski”.

Emir O. Filipović jasno razlaže oblikovanje dinastičkoga identiteta Kotromanića. Ne zadržava se na njihovim obiteljskim vezama, ali ih ni ne isključuje. Ne trudi se stvoriti niz i inzistirati na obiteljskom kontinuitetu od Kulina bana do Stjepana Tomaševića, nego nastoji upozoriti na načine konstruiranja dinastičke autopredodžbe koja se servirala drugima da bi se opravdalo ne samo porodično pravo na krunu, nego cijeli prostor Bosne kao neupitno leno koje im nitko nema pravo oduzeti. Ovu studiju trebalo bi preporučiti svima zainteresiranima za srednjovjekovnu bosansku, hrvatsku i srpsku povijest, u kojoj Kotromanići nipošto nisu igrali beznačajnu ulogu, što govori u prilog tome da prošlost srednjovjekovne Bosne nije nejasna

i udaljena, a najmanje izolirana od događaja u svojem raznolikom okruženju.

Ivan Mrnarević

***Constructing and Representing Territory in Late Medieval and Early Modern Europe*, uredili Mario Damen i Kim Overlaet, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022, 366 stranica**

Zbornik koji je tema prikaza nastao je kao rezultat istraživačkoga projekta *Imagining a Territory: Constructions and Representations of Late Medieval Brabant* te sadržava 12 članaka uz uvodne i zaključne riječi urednika Marija Damena i Kim Overlaet. U *Uvodu* (13-26) urednici definiraju temeljne postavke istraživanja uvodeći čitatelja u problematiku pojma teritorija kratkim pregledom odnosa dosadašnje historiografije prema tom i srodnim pojmovima. U tom smislu postavljaju metodološki i tematski okvir istraživanja pozivajući se na shvaćanje pojma teritorija u predmodernoj Europi kako ga je oblikovao Stuart Elden u djelu *The Birth of Territory* (Chicago: University of Chicago Press, 2013), ali u isto vrijeme ukazujući na potrebu produblivanja toga shvaćanja. Sam zbornik, izuzev uvoda i zaključka, podijeljen je na tri dijela, od kojih svaki obuhvaća četiri članka.

Prvi dio započinje člankom Duncana Hardyja *Were There „Territories” in the German Lands of the Holy Roman Empire in the Fourteenth to Sixteenth Centuries?* (29-52). Hardy najprije predstavlja problematiku uporabe pojma „teritorij” i srodnih pojmova u historiografiji koja se bavi Svetim Rimskim Carstvom od 14. do 16. stoljeća. Potom tematizira razvoj i kritiku uporabe pojma „teritorijalizacija” u historiografiji Svetoga Rimskog Carstva. Nadalje, na temelju izvora ilustrira neprilagođenost dosadašnjih upo-

treba pojma „teritorij” na stvarno stanje u ondašnjem Svetom Rimskom Carstvu. Na tom tragu Hardy ponovno na konkretnim primjerima pokazuje raslojenost i premreženost sustava raspodjele vlasti, ističući da ustaljeni narativ teritorijalizacije može prikriti važnost interpersonalnih veza koje su u raznim kontekstima tvorile dinamičan sistem vlasti i uprave u Svetom Rimskom Carstvu. U zaključku preporučuje uporabu nijansiranijih i fleksibilnijih termina kao što su „politički akteri”, „entiteti” ili „carske elite”.

Za nijansiranije shvaćanje pojma teritorija u predmodernom doba zalaže se i Luca Zenobi u članku *Beyond the State: Community and Territory-Making in Late Medieval Italy* (53-79). Osvrćući se na ustaljeno shvaćanje teritorija kao vezanog uz državne entitete, Zenobi upozorava da je taj pojam potrebno prije svega proširiti na široki spektar zajednica, tzv. *universitates*. Vraćajući se onodobnim izvorima, pokazuje da su na području Italije upravo zajednice bile glavni akteri u oblikovanju teritorija te istražuje njihovu ulogu u procesu formacije većih državnih teritorija. Najprije se bavi začecima teritorijalizacije u Italiji u 11. i 12. stoljeću, čije nositelje prepoznaje u seoskim općinama koje svoj teritorij definiraju u međusobnom odnosu i odnosu prema lokalnim središtima moći. Zatim piše o načinima na koji su gradske komune od 12. do 14. stoljeća oblikovale vlastite teritorije – *contada*, ali uvijek na temelju i u odnosu s ruralnim zajednicama, koje su ostale osnovna jedinica teritorijalizacije. Nadalje, Zenobi piše o konsolidiranim središtima moći koja svoju upravu postupno šire na područje veće od *contada*, ali još uvijek inkorporirajući postojeće zajednice ugovorima. U zaključku još jednom ističe temeljno značenje zajednica za shvaćanje teritorija u predmodernom doba, ali i postupnost te višeslojnost procesa teritorijalizacije.

Na područje nizozemskih zemalja usmjeren je članak Brama van den Hoven van Gen-